

סולוביצ'יק והפילוסופים

ישי ספרים

הרב סולוביצ'יק משכנע מאוד, מבחוח, רציתי להבין אותו מבפנים. כלומר, לחוות מעט מן החוויה עליה הוא מדבר. בכדי לא להסתכן בחרתי בדרך של "ניסוי מבוקר בתחום מוגדר". בעצם שלושה ניסויים:

- השוואה של הגמרה לפילוסופיה
- מניסיוני הדל בגמרה
- זיהוי השורשים הפילוסופיים של היצירה לפי סולוביצ'יק

השוואה של הגמרה לפילוסופיה

כאן רציתי לעשות ניסוי מבוקר. לקחת פרק בגמרה ופרק בפילוסופיה, ששניהם מלבנים אותו עניין ולהשוותם זה לזה. במזל מצאתי שני פרקים כאלה, הפרק "חלק" במסכת סנהדרין (להלן "ג") והדיאלוג "פיידון" בכתבי אפלטון (להלן "א"), אשר שניהם עוסקים בשאלת השארות הנפש. השוואתי אותם מזוויות שונות, רובן צורה, ומיעוטן תוכן. בין השאר השוואתי את היחס למקורות, את מקומם של החושים והתבונה, את היחס לעולם, את היחס לטקסט כתוב, את השימוש באנלוגיות ובמשלים, את אופי הדיאלוג ואת התוכן. וזה מה שקיבלתי:

1. היחס לעולם

"א" – הפילוסופים מזלזלים בחושים. משאת נפשם היא מה שאפשר לומר בחדר סגור .
"ג" – התנאים והאמוראים נותנים משקל רב לעדות החושים
"א" – הפילוסופים חושדים במהימנות החושים ולכן הפילוסוף שואף לעלות מעולם החושים לעולם התבונה בכדי לדבוק באמת.
"ג" – התנאים והאמוראים מתייחסים לעולם החושים באופן תמים אבל לא טיפש. הם מקבלים בתמימות שהמצאות היא אובייקטיבית ומקבלים גם את העדות, שמביאות התצפיות באמצעות החושים, לגביה. הם כן חושדים באמינותם של הצופים. כדאי לזכור בהקשר זה את "דמויות היו לו לרבן גמליאל" ואת חקירת הצופים על-ידו לגבי העדות על ראש החודש.

2. היחס למקורות

"א" - הפילוסופים לא מתייחסים לספרים ולא מביאים מראה מקום להצדיק את טענותיהם

"ג" – התנאים והאמוראים נותנים לכתוב בספרים ערך אוביקטיבי בדומה לערך שהם נותנים לעובדות שבמציאות. אבל הם לא נאיבים, הם מגלים בטקסט סתירות ומעלים קושיות, ובכל זאת אינם יוצאים מן הטקסט, אלא מתרצים אותן מתוך הטקסט.

3. אנלוגיות ומשלים

כאן נמצא הדימיון הרב ביותר בין שתי השיטות. בשתיהן משמשים משלים ואנלוגיות לביסוס הטיעון.

אביא דוגמאות אחדות:

"א" – הפילוסופים מביאים את משל הקתרוס

"ג" – התנאים והאמוראים מביאים את משל קליאופטרה והחיטה ואת משל הקיסר והזכוכית.

אבל יש גם הבדל:

"א" – הפילוסופים משתמשים במשל הקתרוס כדוגמא נגדית.

"ג" – התנאים והאמוראים משתמשים במשלי החיטה, הזכוכית והעכברים כנקודת מוצא להכללה.

4. הדיאלוג

בשתי השיטות מציגים את הטיעונים בצורה הספרותית המכונה דיאלוג (במובן הרחב של המילה).
"א" – ב"פיידון" הדיאלוג מומחז ע"י מחבר מורגש ותבניתו: שואל עדיף, נשאל (נשאלים) נחות וחבורת צופים אומרי הן. השואל מנהל את הדיאלוג במטרה להפיל את הנשאל בפח והפח עשוי מן הלוגיקה. נפילה בפח מחייבת את הנשאל להסכים, כלומר מסכמת את הדיון.

"ג" – בגמרה המחבר אינו מורגש והדיון אינו דיאלוג ממש, אלא שיחה בה משתתפים אחדים. עפ"י שמותיהם, יכול הלומד להבחין בחשיבותם, אבל בדיון כל אחד מביא את אלומותיו הגורנה וכדור הפינגפונג עובר מאחד לשני לפי הענין. הדיון מתנהל במסגרת כללי הלוגיקה הדומים לאלו של היוונים, אבל לא רק הם. נכללים בו שרשרות של אסוציאציות, אנלוגיות ותצפיות בטבע. במקרים רבים הדיון בגמרה אינו מכוון להכרעה.

"א" – ב"פיידון" קהל הצופים תורם בעיקר קריאות הן

"ג" – גם בגמרה יש קהל, "קהל החכמים", אבל שם הם ממלאים תפקיד חשוב ובמקרים רבים הם הפוסקים.

5. הקבוע והמשתנה

"א" – הפילוסופים מחפשים את הקבוע ואת הלא משתנה בצוק העיתים. לדעתם, הקבוע הוא זה שנשאר בעולם הבא ודבק באלוהות.

"ג" – האמוראים שואלים: "המתים שהתחייב האם הם יהיו לבושים או ערומים?" ו-"הנכים שיקומו לתחייה, האם ישארו בנכותם אות יתוקנו?"

6. התוכן

גם בגמרה וגם בפיידון עוסקים בעולם הזה, בעולם הבא ובהשארות הנפש. "א" – הפילוסוף נמלט מהבלי העולם הזה, ומהטעיות החושים, אל העולם הבא שם הוא יכול להיות תבונה מבינה וזו משאת נפשו, אבל לא כולם פולוסופים, יש אנשים שנפשם דבקה דווקא בהנאות החושים. נפשם של אלה נמצאת בהאדס (העולם הבא של היוונים) עד שתמצא לה גוף מתאים ותחזור איתו לעולם הזה. איך מתאימים? נשמה טורפת תתגלגל באריה, נהנתנית בחמור, חברתית בדבורה ואולי בבן-אדם אחר. נכון שהפילוסופים פותחים בשאלות "האם הנפש שם?" ו"האם חוזרים משם?", אבל בהמשך הם מראים ענין רב בשאלה "איך נשארים שם?". זו לפחות הדעה אותה מוביל סוקרטס בדיאלוג הזה.

"ג" – האמוראים משקיעים את רוב עניינם בשאלות "האם חוזרים משם" ו"איך חוזרים משם". הם מדברים גם על התאמה של נפש בגוף ועוסקים הרבה בשאלה "איך הנפש שלי, כאשר יגיע זמנה לחזור משם, תמצא את גופי שלי, כאן".

הפילוסופים שואלים איך אפשר להשאר שם האמוראים שואלים איך אפשר לחזור לכאן
--

מניסיוני הדל בגמרה

בשיעורי הפילוסופיה יושבים המורים והתלמידים על המדוכה ודנים בהגדרה, במציאות ובמשמעות של הדבר, למשל השולחן של הפרופסור, יש ההולכים בדרכו של אפלטון. לשיטתו אנו מזהים שולחן כי ישנה בראשנו האידאה של השולחן – השולחניות.

אחרים יוצאים מתורתו של אריסטו ואומרים: נגדיר חתול עפ"י המין "חתוליים" וההבדל המפריד נאמר "קטן וגר בבית".

היום, גם הנאורולוגיה נכנסת לעובי הקורה ומגלה לנו שהחושים זה כבר לא מה שהיה פעם ובעצם אין אנו רואים את הדברים ונותנים להם שמות כפי שחשבנו מימי בראשית, אלא העין קולטת ערימה של נתונים חסרי משמעות ובאמצעות המושג חתול, הנמצא בראשי מראש, אני מעבד את ערמת הנתונים שקיבלתי מן העין ורואה חתול.

חכמי הגמרה אינם נופלים לפח הזה. הם מקבלים את השימוש הטבעי במילים כמספיק בכדי לדעת למה מתכוונים והם חוקרים בעיקר את הגבולות, את גבולות החלות של המושג. איך הם חוקרים?

ניתוח אירועים

הדבר הכי דומה למה שקורה בגמרה, זו שיטת ניתוח אירועים המשמשת במשפטים ובמינהל עסקים. אצל חכמי הגמרה מוצג אירוע מלאכותי אשר ממנו לומדים על גבולות התלות של מושגים כלליים.

למשל מוצג אירוע "שניים אוחזים בטלית" והחכמים חוקרים אותו מכל כיוון אפשרי. תוך כדי חקירה אני לומד את גבולות החלות של המושג קניין. כשהם יוצאים לדרך מאירוע העוסק בשיתוף, אני לומד מהם על רשות היחיד אשר נוגעת ברשות אחרת, על רשות הרבים ורשות היחיד, ועל מוצר ציבורי ואופן המימון שלו. בדיון על שיכחה הגמרה מציגה אירוע המספר על שיכחה בזיתים ממנו אני לומד על גבולות המושג זהות.

תאמרו: אפלטון במשל המערה תפס את השור בקרניו ואילו הגמרה נתפסת לזוטות. נכון! הגמרה מציגה אירועים בגובה העיניים שלי ושליך, אבל באמצעותם אני ואתה מגיעים לשאלות הגדולות באמת.

ניסוי מחשבתי

כאשר איינשטיין היה מתווכח עם נילס בוהר, הפוסק בויכוח היה הניסוי. לפעמים אי-אפשר היה לעשות ניסוי ואז הם היו עושים ניסוי מחשבתי, ניסוי שאף-על-פי שאי-אפשר לבצע אותו, אפשר לחשוב אותו וללמוד ממנו על המציאות.

מצאתי בגמרה ארועים שהם בגדר של ניסוי מחשבתי ואציג אחדים מהם:

א. פיל שבלע כפיפה מצרית

ב. אליהו הנביא, אורח שלא נכנס לחצר שיש בה שער

ג. תנור של עכנאי

הניסוי המחשבתי האופייני לגמרה בא לבחון נקודות קיצון. כך בדיון על קבלת טומאה, נשאלת השאלה: האם הצורה היא הזהות או שגם לחומר יש כאן מה לומר ועד כמה משמר הדבר את זהותו בצוק העיתים. איך יודעים? עורכים את הניסוי הבא: לוקחים מוצר אשר שומר בעקשנות על זהותו, למשל, כפיפה מצרית. (היא בוודאי שומרת על זהותה לאורך ימים שהרי מצאו כאלה בפירמידות) ומעבירים אותו בדרך שתפרק לו את הצורה ואולי גם תשנה לו את החומר ומי לנו יותר מפרק מקיבה? ואם אין בסביבה קיבה שכפיפה נכנסת בה, מה הבעיה, נכניס אותה בקיבה של פיל. אז מה אם פיל לא אוהב לאכול כפיפות?

סולוביצ'יק על היצירה

בסוף ספרו מדבר סולוביצ'יק על היצירה. היצירה שבגמרה, היצירה של איש ההלכה. ניסיתי בהקשר זה לעמת את סולוביצ'יק עם הפילוסופיה הרומנטית (כפי שתראו בהמשך רומנטיקה זה לא מה שאנחנו חושבים, לא אהבה ולא רגשות ולא רומנים ולא כל היתר). לפי סולוביצ'יק האדם יכול לבחור בין לנהוג ככל בני מינו לבין להיות בעל זהות מיוחדת. להיות בן-אדם ללא כל ייחוד או למצוא או להמציא את זהותו ולהיות יחיד ומיוחד בעל זהות משלו. בבחירה הראשונה הוא מקיים את הזהות של המין (אל יהיה הדבר קל בעיניכם גם להיות בן-אדם "מענטש" זה משהו), בבחירה השניה הוא בוחר להיות אדם מיוחד לעצמו.

התפיסה הרומנטית

גישתו של סולוביצ'יק מזכירה לי את איבסן, ומאיבסן את מסעו של פרגינט, מסע שבו הוא מחפש את עצמו. לקראת סוף המסע פוגש פר במתיך הכפתורים וזה בא להתיכו לתרוד. "למה?" שואל פר, והמתיך עונה: "מפני שאינך מיוחד, ומי שאין בו ייחוד הוא חומר, וחומר מתיכים כדי לתת לו צורה". המחזה מסתיים בפתרון שנראה קצת דחוק, תמונה שבה פר פונה אל סולביג, אותה עזב צעירה ופוגש עכשיו זקנה ושואל: "אם כן הגידי היכן..אני עצמי הנצחי ואות שם אלוהים על מצחי?" וסולביג עונה: "היו היית באמונתי בתקוותי באהבתי" ואולי בכל זאת יש אהבה ברומנטיקה? ואם מגרדים בסולוביצ'יק קצת יותר, אפשר לגלות שם את סארטר אשר במסע לדיז'ון פוגש בכרטיסן. הלה מבקש מסארטר להראות את זהותו, סארטר מחפש את התעודות ולא מוצא, אבל אז הוא מתעשת וממציא את זהותו.

ואולי ניטשה מבצבץ מאחורי הפרגוד. ניטשה, המציע לאדם להנתק מכבלי החברה והדת וללכת אחרי נטיית ליבו, חופשי מכל מוסרות ומוסכמות ואז יהיה רצונו זהותו וממנו תגזר משמעות חייו.

ולי מזכיר סולוביצ'יק את חברי כפר ויתקין שהשילו את הזהות הגלותית (כולל הדת, המנהגים והסיפור) והמציאו זהות חדשה. זהות ליחיד, לקהילה ולעם. עברו שלושה דורות ומה נשאר שם.

רומנטיקה ורציונליזם

כאן המקום להזכיר שהרומנטיקה באה כתגובה לרציונליזם ולנאורות. קאנט אמר: "נהג לפי הכלל שיכול להיות לחוק כללי. חוק כללי זה מה שאנחנו מכנים היום "ערכי בית המשפט העליון" ונהגים לפיהם כל יום. הרומנטיקאים חשבו צעד אחד נוסף ושאלו: "אם אנהג לפי חוק כללי וכולם ינהגו כך, איפה אהיה אני?". "חוק כללי" לפי קאנט, זה כמו ה"מין" אצל סולוביצ'יק. כלומר, היה בנאדם זה יפה מאוד, אבל היכן הזהות של היחיד? התשובה של סולוביצ'יק לשאלה הרומנטית היא במיליו הוא: "והרי הדגשנו למעלה כי על-פי השקפת הרמב"ם היצירה היא ביטוי רצונו של הקדוש ברוך-הוא, וגם שחלק הקדוש ברוך הוא מכבודו לאדם והקנה לו כוח יוצר, נטע את עוז היצירה ברצונו (ניטשה), הרצון מתנקש עם החוקיות המינית וצר לו ישות אחרת בת חורין שאין היא מסגירה עצמה לחוקיות הכללית (קאנט), מרקיעה שחקים ומתדבקת בשפע האלוקים.